

GLOBALIZMUS VAGY GLOBALIZÁCIÓ ÉS NEMZETI IRODALOM

Azt, hogy mi a nemzeti irodalom, nagyjából tudjuk. Hogy mi a globalizáció, arról különböző képzetek élnek: egy rózsaszín-lila ködben úszó tökéletes világ. Egyszóval könnyelműen beszélhetek, pillanatnyilag ugyanis a globalizáció vagy globalizmus inkább virtuális valami, amely felé, annak ellenére hogy virtuális, erőteljesen haladunk. Fogalmaink azért vannak róla. Minimálisan az, hogy a globalizáció jó és hasznos, a globalizmus meg rossz. A fogalomhasználatban máris egy homousion-homoiusion eretnek vita taposóaknája van elrejtve, ne menjünk bele. Pillanatnyilag abszolút nem illendő, nem szalonképes a globalizáció negatívumairól (vagyis a globalizmusról) beszélni, ugyanis olyan radikálisan tör előre, hogy nem tűr komolyabb kritikát, fanyalgást se igen, csak helyességének, szükségesszerűségének az igazolását. Kisebb nyafogások viszont megengedhetők a demokrácia meg a pluralizmus reprezentálása végett. Meg azért sem lehet bírálni a globalizációt, mert – mint tapasztaltuk, a baloldal történelmileg megbukott a 20. század végére – a globalizáción kívül nem maradt életképes alternatíva. Vagyis, megtanultuk, mert ezerszer a fejünkbe verték, nincs alternatíva (bár ez meg úgy hangzik, mint a történelmi szükségesszerűség). Legalábbis pillanatnyilag nincs alternatíva a kapitalizmusra, így lehetséges, várható, törvényszerűen bekövetkező változásaira sem. Pár erőtlen, karikatúraszerű anarchista tiltakozást láthatunk – pl. Genova.

Ám lássuk a globált! Én leginkább az eszményi kommunizmushoz tudnám hasonlítani: tökéletes társadalom, tökéletes világ, ha valami mégsem volna tökéletes, azt majd tökéletesre javítják a társadalmak karbantartói. A globalizáció előszobája itt Európában, ahogy a kommunizmusé a szocializmus volt, ezé az Európai Unió. (Eddig az Unió nem rossz, ha csak azt nem vesszük, hogy a világ legromdább pénzét sikerült: legyártani.) Tehát az Unió az előszoba, nem a mostani persze, hanem a majdan megvalósuló tökéletes. Addig még lesznek uniós meg globális gyermekbetegségek, pre és poszt pubertáskori hisztériák, egyebek. Nem tudjuk, miféle népmozgások lesznek, és ezek miféle, előre nem kiszámítható indulatokat gerjesztenek. Gyanakvásra adhatna okot pl., hogy Törökország uniós tagsága miért halasztódik rendszeren: nagy dilemma korlátlanul beengedni 40 millió muszlimot Nyugat-Európába, pláne, amúgy is van bőven – a döntés pillanataira fölfüggesztődik a pluralizmus meg a tolerancia nemes eszménye; sebjaj, majd bemennek a globálba, ott mindenkinek lesz helye. Kérdés, ha pl. belépünk az Unióba mi is, meg Románia is, szabad lakóhelyváltozással, minden-szabaddal, Székelyföld lesz-e a miénk(ebb), vagy a románok nővik be lassan a Tiszáig a sajátjuknak hitt életterületet? Ha itt, a Kárpát-medencében szomszédainkkal kölcsönö-

sen nem hiszünk a megbékélésben és az engesztelődésben, miért vélnénk, hogy egy közös nagy McDonald's reményében a Moszad meg az al-Kaida rövid távon összeölelkeznek? Persze, mindenre van recept: a szakirodalom szerint a 19. századi kirekesztő nemzeti szemléletnek, törzsi típusú gondolkodásnak át kell alakulnia valamiféle befogadó népközösséggé, egy nagy amerikai típusú szovjet kohóvá, a lakónak pedig egy mindenütt és sehol sem otthon levő világpolgárrá kell változnia, stb., ehhez lesznek megfelelő projektek, megfelelő szakemberekkel, pszichológusokkal, médiaszárokkal, egyebekkel. Hogy kell-e a globalizmus földünk minden nációjának, nem kérdés, a fogyasztás agressziója az iszlámban éppúgy ledöntheti a falakat, ahogy Japánban megtette. Valami kis műtyűre mindenki vágyik, jólétre is persze, a hiúság, a sznobizmus és a félelem pedig csodákra képes. Legyünk optimisták, a globalizáció meg fog valósulni, mert ennél tökéletesebbet még nem talált ki az emberiség.

Röviden nézzük a szakirodalom alapján, hogy fog kinézni a globalizáció? Földgolyóbisunkon mindenütt amerikai típusú liberális demokrácia fog uralkodni, a pluralizmus és a rengeteg szabadság boldoggá teszi a lakókat, a tőke pedig akadálytalanul jön-megy kedvére. A gazdaság hajtóeleme a hasznosság, hatékonyság, termelékenység, az élet középpontjában a fogyasztás mítosza áll; az oltáron az aranyborjú bőg (pedig azt Mózes egyszer már szétverte rendszeren). Pár kellemetlenség azonban máris látszik. Az egyik gyönyörű problémaérzékeny megállapítást idézem: „A közeljövő egyik nyomasztó feladata annak a problémának a megoldása, hogy hogyan szervezzünk meg egy olyan társadalmat, amelyben az emberek többségének létfenntartása, önhibáján kívül, gazdaságilag nem igazolható” (1993, New York Times – idézi Lukovich Tamás: A posztmodern kor városépítészeteinek kihívásai, Pallas Stúdió, 2001) – vagyis, melléktermékként megjelenik a Taigetosz-szindróma, mert a tőke profitot akar, nem pedig evangelizálni.

A megvalósuló globalizmust gazdaságilag előjelzi a posztindusztriális kor, amelyet az jellemez, hogy lakói egyre inkább szimbolikus világban élnek, vagyis szimbólumok előállítására nagyobb hangsúlyt fektetnek, mint materiális javak termelésére. (Korszakhatár: 1992, a Microsoft gazdasági előnye az USA-ban.) A szimbolikus világban élők számára a számítógépes-internetes isten-micsodája jóvoltából a hely már nem meghatározó (hogy valamely egyed hol lakik, városban vagy falun, Mucsán-e vagy New York Cityben). A McWord világban az egyetlen mérce a fogyasztás és a pénz. A globális világ egyetlen hatalmas bolt, egyetlen hatalmas számítógépes rendszerhez kötött emberanyaggal, amely a világon mindenütt azt

az árut kapja fogyasztásra, amelyre az igényt előzőleg a média kialakította. Az élet minden szinten szervezett lesz, a szervezethez a számítógépes-technológia biztosítja és persze ellenőrzi, ideológiai vezérlését a média végzi. Nagy a felelősség, a tőke kívánsága szerint a politikai hatalommal karöltve le kell vezényelni a világméretű projektet nagyobb botrányok nélkül: meg kell szervezni az emberanyag életét, mikor mit egyen, mit vegyen, mivel töltsze az idejét, el kell juttatni a központi üzenetet, miről mit gondoljon. (Elképzeltető azonban, hogy majd Mr. O.b.L. gyanúsított is szétküldözgeti az információs világháló minden lakásába eszement utasításait – és mint tudjuk, minden ostobaság tartalmaz szememnyi igazságot, amelyen keresztül komplex idiotizmusok is megfoghatók az elpuhult agyakban.) Ahhoz, hogy működjön ez a tökéletes világ, át kell alakulnia a ma emberének (liberálisnak, pluralistának, engedelmes fogyasztónak kell lennie, stb.), és ehhez töménytelen pszichológusra lesz szükség, akik az elromlott (kiborult) emberanyagot karbantartják. Egyik napilapunkban olvastam pár éve, már itthon is minden ötödik iskolás gyerekek pszichológusra lenne szüksége – és e megállapítás ellen senki emberfia nem tiltakozott. Németh László valószínűleg nem hagyta volna ennyiben.

Összegezve, Molnár Tamás filozófust idézve: a globalizáció lényegében a Nyugat, még inkább Amerika világuralmát jelenti az élet minden területén. Ebben a jövőképekben sehol nincs érdemben szó európai értelemben vett kultúráról, nemzeti kultúráról pláne. Csak fogyasztásról.

Kérdés, lesz-e helye a kis nemzetek irodalmának ebben a világnagy boltban? Kérdés, Európa meg tudja-e, meg akarja-e őrizni európaiságát vagy valamit a klasszikus európaiságból, vagy önfeledten amerikanizálódik? A globális világhoz, ezt mindenütt írják a szakértők, át kell alakulni az emberi gondolkodásnak, és el kell szakadni a nemzeti gondolkodástól – hogy ez az új létezési mód azt jelenti-e, a globalizmusnak valójában akadályai a nemzetek és a nemzeti kultúrák, nem egészen világos. Ha a nemzet akadály, nyilván a nemzeti kultúra is.

Közhely, csak emlékeztetőül: a 20. században, de a század második felétől a világ folyamatainak egyértelműen Amerika a kezdeményezője, a globalizáció pedig az amerikai kultúraértelmezés expanzióját jelenti. Az amerikai kultúraértelmezés nagyon tág, lényegesen különbözik a szerves, hagyományokra épülő elitista európaiktól. Amerikai értelmezés szerint kultúra az, amit bárki annak vél és képes általa kommunikálni. E logika szerint a magyar kultúrának éppúgy része Lagzi Lajcsi meg a Pa-Dö-Dö, mint Bartók meg Pálffy. A könyvkultúrában Havas Henrik esszéket és a Tánccso-dosszié éppúgy, mint Füst Milán vagy Kányádi Sándor versei. (Néhány éve föl is került, hogy a nemzeti kultúra részévé kell nyilvánítani néhány médiastárt – akkor ez ellen még élénk tiltakozások hangzottak el.) Természetesen az amerikai kultúrában is léte-

zik *igazi* elit, de nagyon szűk, elszigetelt, a hatalmas tömegtömegkultúrát kap, lényegében tömegszórakoztatást, rengeteg show-elemmel. Az elit és a tömegkultúra között az átjárás minimális, az elitkultúra néhány sztár kiemelésével/profi menedzselésével válik (tömeg) fogyaszthatóvá.

A világ ipari könyvkiadása hasonlóan a hasznosság el és a szórakoztató ipar felé megy el, nem fontos, mi van beleírva a könyvbe, a lényeg az eladhatóság, az olvasó pedig mulasson. Jellemző, hogy a kiadók nem ritkán olvasatlanul veszik meg a szerzői jogokat, kizárólag az adott könyv bestsellerlistákon elfoglalt pozíciója alapján; ha másutt el lehetett adni, mi is el fogjuk – így a bölcselet. Föloldódik a határ az igazi minőség és a piacképes áru között, sokkal nagyobb szerepet kap a profizmus, a menedzser szemlélet, és hallatlanul fölértékelődik a média szerepe. Emblemátikus, ahogy egész Földünkön sikerre vitték a Harry Potter regényciklust: abszolút profi módon meg lett szervezve a reklámja, minden elképzeltető és el nem képzelhető médiatámogatást megkapott (nálunk is, egymagában többet, mint az adott időszakban megjelent összes gyerekkönyv együttvéve), évek óta vezeti a bestseller-listákat – talán csak az iszlám államokat kivéve, ahová nem engedték be. (Meg is jelentek dörgedelmes cikkek a személyiségjogokról meg a szabadságról.) Ugyanez végigjátszható bármivel.

Természetesen nem állítom, hogy ami sikeres, az eleve gyanús, de azt igen, hogy a minőség rettenetesen nehéz helyzetben van – nem magán a minőségen múlik, hogy célt ér-e, eljut-e az olvasókhoz, hanem a menedzser-médiacsapaton, lát-e benne üzleti lehetőséget, illetve ez a csapat dönti el, hogy ki reprezentálja (képviselje?) a nemzeti irodalmat a kulturális világpiacon. Nálunk és Európában ez bizonyos esetekben korábban szintén így volt, de nem tekintődött normának. A könyvpiarban és az irodalomiparban viszont már ma is az a jellemző, hogy kiválasztanak egy-két író, akit bemenedzselnek a nemzetközi élvonalba, vagyis a nagybani piacra. A volt afrikai gyarmati országok frői pl. eleve angolul írnak, mert csak a világhír és a világhírűből visszacsorgó árnyék képes *képviselni*, megszólaltatni a szűkebb pátria gondját, vagy odafordítani a figyelmet.

Kérdés, hogy az a majdani, tökéletesre globalizált világ vajon demokratikusan osztja-e le a szerepeket, lehetőleg mindenkinek jusson egy kis globális kulturális világhatalom (mi mondjuk megkapjuk a bögatya keservének az eldalolási jogát), azaz a világkultúra valóban plurális lesz-e, vagy néhány nemzet szupremációjára érvényesül, néhány tőkeerős szuperközponttal, a többi meg igyekezzék utánuk. Ez utóbbi az életszerűbb, ha nem is demokratikus.

Kérdés, hogy a magyar irodalom intézményei, műhelyei mennyire vannak fölkeszülve a globális versenyfutásra, hogy erőteljesen képviseljük a magyar irodalom értékeit és érdekeit. Az ugyanis illúzió, hogy ha ennyire össze lesz kapcsolva a világ, mint ahogy terveződik, megmaradhatunk kismagynak – bent lenni a világhálóban ugyan

semmit nem jelent, kimaradni azonban föltétlenül provincializmus lesz. Nos, az élő magyar irodalom műhelyei pillanatnyilag abszolút nincsenek fölkészülve, és semmi jelet nem látok arra, hogy ez a helyzet érdemben megváltozna. Magyarországon hagyományosan a lapok, folyóiratok és a könyvkiadók voltak a szellem műhelyei. Ma a hagyományos műhelyek máról-holnapra tengődnek, eladósdok, likviditási gondokkal küszködnek. A jelenlegi működési rendszerben a munkatársak, akik többnyire kényszerállalkozók, a leendő diplomás minimálbért sem kapják meg. A kiadott könyvek hemzsegnek a nyomdahibáktól, mert semmire nincs pénz. A műfordítók, kritikusok ázsiai gyermekmunkaáron dolgoznak. Kézirattal, szerzővel törődni – illúzió. Szellemi műhelyt megteremteni illúzió. Menedzselni egy szerzőt, nem a nemzetközi piacon – itthon is – illúzió. Megbízásokat adni, hosszú távra tervezni, kiadói programot kialakítani, akár egy könyvsorozat erejéig – reménytelen. Kortárs szerzők művei 200-500 példányban jelennek meg – és ez a példányszám tovább csökkenhet. Ráadásul ez a könyvmennyiség sem fogy el, mert be sem kerül a kereskedelmi bolthálózatokba – alternatív könyvkereskedelmi hálózat nincs, s ezt tőke hiányában a kis kiadók képtelenek megszervezni és működtetni. Az olvasók nem tudnak az új könyvekről, mert a magyarországi lapstruktúra alkalmatlan arra, hogy közvetítse és népszerűsítse az értékeket. Sorolhatnám. A magyar irodalomtól elidegenedtek olvasói. Tapasztalatból tudom, a könyvtárak, könyvesboltok szívesebben hívnak meg politikusokat, médiasztrókat találkozókra, mint írókat. Szimbolikus az idei Könyvhét: Kepes András dedikációkért álltak sorban az olvasók, miközben az írók a ceruzájuk hegyét nézegették; a legnépszerűbb könyvheti szerző pedig Bayer Zsolt volt. Illýs-centenárium van, végig lehetne kérdezni az országot: ugyan ki tud róla? Emblematikus az Írószövetség helyzete: székház van, jogosítvány, pénz nincs, rághatjuk a gittet. Lesajnál dolog magyar írónak, irodalmárnak lenni ma Magyarországon. Az elmúlt évtizedben sok mindenre volt rengeteg pénz, számolatlanul is, irodalomra nem. Mindezek és mellette sok más tényező számomra azt igazolja, hogy a magyar irodalmi életben megtörtént a kopernikusi fordulat: szép lassan, észrevétlen, tudatosan vagy öntudatlanul amerikanizálódik. Ne áltassuk magunkat, az elit és a tömegkultúra szétválása megtörtént. A kortárs magyar irodalom szűk szakmai üggyé zsugorodott, marginalizálódott és eljelentéktelenedett. Ez még nem látszik tisztán, mert a nehézségi ereje egyelőre viszi a szekeret, igazolják látványosságok is: a Könyvhét például, az esztendő egyetlen rövidke hete, amikor valahogy mégis fölfigyelt rá – nem az ország, hanem a média. Másrészt, a fordulat generációs történet meg, a hatvanas évektől születettek már ab ovo nem az irodalomhoz fordulnak kulturálódásért, szórakozásért: internet, mega-boltok, giga-rendezvények. A jövőben el tudok gondolni olyan író-olvasó találkozót, amelyet a Népstadionban rendeznek meg: a nézőtéren százezer ember sörözik, heteg, kábítószerezik hallgatóla-

gos európai norma szerint, miközben a színpadról irodalomgyanús szöveg is elhangzik; a multik dörzsölik a markukat, megvolt a bevétel, érdemes volt kockáztatni, reklámba ölni pénzeket, plusz kipipálható a kultúra támogatása is. Az elit pedig sértetten visszavonul a maga belterjes, fülledt katakombáiba.

Ha ma, nemzetállami keretek között, hivatalosan nemzeti kultúrában gondolkodva ennyire nem számít az irodalom, mint ahogy, kérdés, ugyanez a struktúra alkalmas lesz-e arra, hogy a világversenyben érdemben részt vegyen. Ha ma minimális a kortárs irodalom presztízse, vajon egy erőteljes versenyhelyzetben mitől növekedne? Miért olvasná a művelt magyar egyed a Kortársat vagy a Tiszatájat, ha ma sem olvassa?

És csakugyan: miért? Tud-e valamit a magyar irodalom, amit a tömegszórakoztatás, a média és az informatika nem? A kilencvenes évek elejéig a magyar társadalomban kiemelt helyet foglalt el az irodalom. Tudjuk, részben miért. A kultúra stratégiai terület volt, ma már nem az (jóval kevésbé, de a nem-szocialista társadalmakban is elég fontos helyet foglalt el, ha nem is a szép-, de a bölcséleti irodalom). Ma a média, az informatika a piac stratégiai területe. A kilencvenes évek pont arról szólt itthon, hogy először is: az irodalom ne foglalkozzon vízügyekkel, mondjon le az örökös váteszkedésről. Aztán, hogy ne akarjon kiváltságos szereplő lenni, semmi alapja, hogy különbnek tartsa magát, nem első, hanem egy a sokféle megszólalási mód közül. Aztán, hogy még az sem. Ennek megfelelően – tudatosan, vagy a világerő vonzásában öntudatlanul – intézményei, pénzügyi helyzete, presztízse vissza lett zsugorítva egy kívánatos szintre. A rendszerváltozásig a magyar irodalomnak, mint a szegény lányoknak, egyetlen hozománya volt: közéleti felelőssége, erkölcsi hitele. Ezt földadta, de nem kapott érte semmit. Most pedig itt áll üres kézzel, kicsit rászédetten, de az is igaz, hagyta magát rászédni, meg bele is fáradt az örökös ellenzékiiségbe. Elfogadta a magyar irodalom, hogy nincs szükség arra, hogy ő gondolkozzon a világ dolgairól. De vajon, akik ma gondolkoznak világunk dolgairól, hitelesen képviselik az országot és ezt a népet? Ha az író nem kente föl senki, őket ki kente föl? Személy szerint engem biztosan nem képvisel egyetlen párt sem, életem fontos kérdéseire sem fiskálisok, sem politológusok, sem pszichológusok, sem médiasztrókat nem képesek választ adni.

A kilencvenes évek magyar irodalmát készületlenül érte a rendszer és a világ egészének megváltozása. Néhány kiváló teljesítménye ellenére összességében talán ezért középszerű és unalmas. Ha a magyar irodalom lemond arról, hogy az életünkről is gondolkodjon, miért várja, hogy bárki olvasót érdekeljen? Ha a magyar írói társadalom lemond arról, hogy az irodalom intézményeinek működését kikényszerítse a politikai és gazdasági hatalomtól, miért lenne az fontos a politikának, és miért a tőkének? Elvben persze önszántából is menedzselhetné a tőke, de ahhoz Széchenyik

meg Hatvany bárók kellenének, akik annak idején a nemzet szolgálatába állították vagyonukat, hitüket és szeretetüket – de lehet-e globális célt szolgálni? Liberális áldozathozattal? Liberális alázattal? Liberális küldetésstudattal? És mi ez a globális cél? Minden kor mecénása a pénzéért a maga ízlését is szolgáltatta. Szerencsés esetben ez egybeesett a nemzet, az ország, Európa jobbik énjének értékrendjével. A ma mecénásainak, a yuppiknak az ízlése vajon mivel esik egybe?

Az a trend, amely évtizede folyamatban van, hosszú

távon azt eredményezheti, hogy a magyar irodalom a belterjesség és a sznobizmus közt hánykolódva fokozatosan provincializálódik, visszafejlődik. Történelmileg ez sem tragikus, noha igen sajnálatos. A 19. és a 20. század akkora mennyiségű minőséget termelt, hogy talán többre a magyarul beszélő egyedek összessége biológiailag nem képes, *kírta* magát. Ez a mostani toporgás, redukált létezési forma azt jelzi, hogy a magyar irodalom lényegében lelkileg, intézményileg készen áll a globalizmusra. Jöjjön hát!

